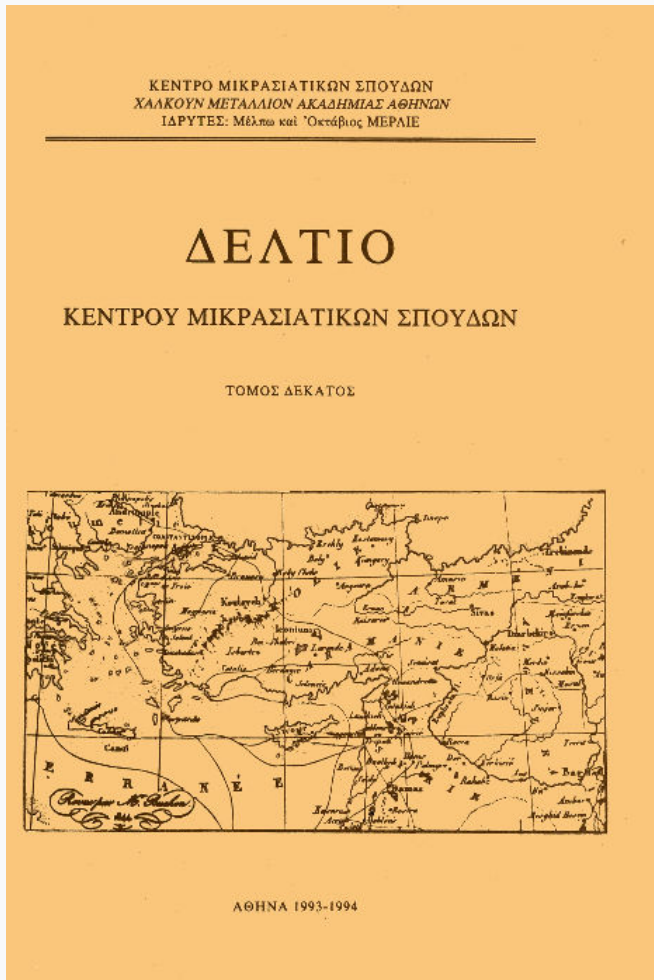

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Ηλίας Αναγνωστάκης-Ευαγγελία Μπαλτά, Η Καππαδοκία των "Ζώντων μνημείων", Η ανακάλυψη "της πρώτης πατρίδος της ελληνικής φυλής" (19ος αι.)

Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου

doi: [10.12681/deltiokms.107](https://doi.org/10.12681/deltiokms.107)

Copyright © 2015, Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζαχαριάδου Ε. Α. (1993). Ηλίας Αναγνωστάκης-Ευαγγελία Μπαλτά, Η Καππαδοκία των "Ζώντων μνημείων", Η ανακάλυψη "της πρώτης πατρίδος της ελληνικής φυλής" (19ος αι.). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 386-389. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.107>

Ἡλίας Ἀναγνωστάκης - Εὐαγγελία Μπαλτά, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «Ζώντων Μνημείων», Ἡ ἀνακάλυψη «τῆς πρώτης πατρίδος τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς» (19ος αἰ.)*, Ἀθήνα, Πορεία, 1990, 96 σσ.

Τὸ πόνημα αὐτὸ ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἐλληνοφώνου καὶ τουρκόφωνου καππαδοκικοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ. Οἱ συγγραφεῖς, μὲ σαφήνεια, ἀξιόλογη ἐνημέρωση, εὐστοχες κρίσεις καὶ σωστὴ ὑπογράμμιση τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων, ἀναλύουν τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἀπομονωμένη Καππαδοκία συγκέντρωσε σταδιακὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν. Ἐπισημαίνουν καὶ χρησιμοποιοῦν διάφορα ἀνέκδοτα ἔργα σχετικὰ μὲ τὴ χώρα (βλ., π.χ., σ. 26, σ. 37 ὑποσ., 58). Πειστικότερα ἐξηγοῦν πῶς ἡ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν καππαδοκικῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, ἡ ὁποία κατέστησε τὴν Καππαδοκία πιὸ γνωστὴ, ἐντάσσεται μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἐνδιαφέροντος σχετικὰ μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ (σσ. 23-24). Ἐπίσης πῶς ἡ μελέτη τῆς γλώσσας καθὼς καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν ἐλληνοφόνων τῆς Καππαδοκίας ἐντάσσεται μέσα στὸ κλίμα ποὺ ἐπικράτησε στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὕστερα ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Fallmerayer σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν Νεοελλήνων, δηλαδὴ στὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς «συνέχειας». Στὸ σημεῖο αὐτὸ μάλιστα εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτος ὁ λαμπρὸς συχρητισμὸς τῶν ἐπανειλημμένων ἐκδόσεων τῆς Φυλλάδας τοῦ Μεγαλέξανδρου, ποὺ ἐγίναν τότε στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ караμανλίδικα (σσ. 25-27, 40-41).

Οἱ συγγραφεῖς παρατηροῦν πῶς ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, τὸ ἐνδιαφέρον στράφηκε καὶ πρὸς τὸν τουρκόφωνο καππαδοκικὸ πληθυσμό. Ὁ τελευταῖος συγκέντρωσε τὴν προσοχὴ πρῶτα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἐπιδίωξαν νὰ τὸν προστατέψουν ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸ προσηλυτισμὸ ἄλλων ἐκκλησιῶν, καὶ κατόπιν τῆς εὐρύτερης ἐλληνικῆς ἡγεσίας, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὸν ἐξελληνισμό του (σσ. 48-49, 51). Δὲν γίνεται καμιά μνεῖα ἐνὸς σημαντικοῦ γεγονότος, δηλαδὴ τῆς μετάφρασης τοῦ παιδικοῦ βιβλίου «Ὁ Γεροστάθης» στὰ караμανλίδικα, ἡ ὁποία τυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1867, δηλαδὴ σὲ ἐποχὴ ἀρκετὰ πρῶιμη, καὶ ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε πολὺ ἀπὸ τὸν J. Deny στὸ μνημειῶδες ἔργο του *Grammaire de la Langue Turque*.

Τὸ κύριο πρόβλημα παρέμενε ἡ καταγωγὴ τῶν Καππαδόκων. Οἱ διαφορὲς σχετικὲς ἀπόψεις προκάλεσαν σύγχυση καὶ οἱ συγγραφεῖς παρουσιάζουν ὀραιότατα τὴν περίπτωσιν τοῦ Ρίζου Ἐλευθεριάδη (σ. 32). Πάντως, σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν τουρκόφωνων Καππαδόκων θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ εἶχε σημειωθεῖ κάπου στὸ πόνημα καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῆς θεωρίας πῶς ἦταν ἐκχριστιανισμένοι Τοῦρκοι. Ἡ ἀναφορὰ τῆς θαυμάσιας μελέτης τοῦ Α. Ἀλεξάνδρη (ὑποσ. 2 τῆς σ. 16), ὁ ὁποῖος ἀναλύει σὲ βάθος τὴν θεωρία καὶ τὶς ἀντιρρήσεις σχετικὰ μ' αὐτήν, δὲν ἀρκεῖ βέβαια γιὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη. Οὔτε καὶ τὸ δημοσίευμα στὴν ἐφ. *Ἡ Ἐλπίς*, ποὺ ἀναφέρεται παρεμπιπτόν-

τως (σσ. 31-32 ὑποσ.). Μία παραπομπή στο βιβλίο τοῦ Σπ. Βρυώνη, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles - London 1971, σσ. 452-463, θὰ εἶχε ἐπίσης τὴ θέση της. Ἀπαραίτητη στὴν περίπτωση εἶναι ἡ μνεία τῆς μελέτης τοῦ J. Eckmann, *Die Karamanische Literatur, Philologicae Turcicae Fundamenta*, τ. II, ἐκδ. P. N. Boratav, Wiesbaden 1964, σσ. 819-835. Πρβλ. καὶ τὴν ἄποψη τοῦ λεξικογράφου Redhouse στὸ ἄρθρο τοῦ K. H. Karpav, *Redhouse's Definition of Turkishness: Population and Politics in the Balkans in 1878*, *International Journal of Turkish Studies*, τ. I (1979-80), σ. 123, καθὼς καὶ τὴν σχετικὰ πιὸ πρόσφατη μελέτη τῆς M. Mollova, *Sur le terme «Karaman» et les recherches sur les Karaman de J. Eckmann*, *Güney-Dogu Anvura Arastirmalari Dergisi*, τ. 8-9 (1979-1980), σσ. 201-257.

Ἀπαραίτητα εἶναι καὶ μερικὰ σχόλια σχετικὰ μὲ τὴν διεύρυνση τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς. Ἀπὸ τὸ βιβλίο προκύπτει πὼς ἡ συζήτηση στρεφόταν γύρω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἢ ἐξελληνισμένη καταγωγή τῶν Καππαδόκων. Ἀπὸ τὸ 1863 καὶ πέρα ὁμως στόχος γίνεται ἡ ἀπόδειξη «τῆς ἀρίας ὁμοφυλίας» τους (σσ. 26). Τὸ πρόβλημα δηλαδὴ παύει νὰ εἶναι ἀπλὰ ἐθνικὸ ἀλλὰ ἀποκτᾶ καὶ ξεκάθαρα φυλετικὴ διάσταση. Συνεχίζει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ τὸν Λεβίδη, πού θεωρεῖ τοὺς Καππαδόκες Ἰνδοευρωπαϊούς, καὶ τὸ 1886 ἀπὸ τὸν Καρολίδη στὴ μελέτη του «περὶ τῆς Μικρασιανῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας» (σσ. 43, 61). Οἱ συγγραφεῖς δὲν ἐξετάζουν τὰ αἷτα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Ὡστόσο, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴν ἀντιμετωπίζονται καὶ τὰ γενικότερα πνευματικὰ ρεύματα πού ἐβρισκαν ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀπήχηση καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ μέσα στὴν αὐτοκρατορία τοῦ Μεγάλου Ἀσθενοῦς. Τὸ 1839 ξεκινᾷ τὸ παντουρανιστικὸ κίνημα στὴν Οὐγγαρία, πού προσπαθεῖ νὰ ἐλκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγγενικῶν λαῶν. Τὸ 1855 κυκλοφορεῖ τὸ πασίγνωστο ἔργο τοῦ Gobineau «Essai sur l'inégalité des races». Φυσικῶς δὲν πρέπει νὰ λησμονιέται πὼς οἱ ὑπήκοοι τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὄλων τῶν ἔθνοτῶν, ἦταν στραμμένοι πρὸς τὴ γαλλικὴ παιδεία. Τὸ 1869 ὁ ἐκτουρκισμένος Πολωνὸς Mustafa Djela ed-din Pasha ἐκδίδει στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ βιβλίο του «Les Turcs anciens et modernes», στὸ ὁποῖο ὑποστηρίζει τὴν «τουρανοαριανή» καταγωγή τῶν Τούρκων. Τὰ δεδομένα αὐτὰ ἴσως ἐξηγοῦν πὼς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς ἦταν ὄχι μόνον ἐθνικὸ ἀλλὰ καὶ φυλετικὸ, καὶ συμπληρώνουν τὰ ὅσα ἀναφέρονται σχετικὰ μὲ τὴν διαμόρφωση τῆς νεότητος τοῦ Καρολίδη (σ. 30).

Θὰ μπορούσε ὁμως νὰ ἀναλυθεῖ πληρέστερα καί, τολμῶ νὰ πῶ, λιγότερο ἐλληνοκεντρικὰ τὸ ξεκίνημα γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς καππαδοκικῆς ταυτότητας, τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως δὲν ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸ πνευματικὸ κλίμα τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου, πού φυσικὰ ἐπηρέαζε τὸν ἀλύτρωτο Ἑλληνισμό. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς οἱ ζωηρὲς συζητήσεις ὕστερα ἀπὸ τὴν θεωρία τοῦ Fallmerayer γιὰ τὴν γενικότερη ἀναζήτηση τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας, ἢ ἀποστολὴ διδασκάλων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Καππαδοκία, ἢ ἡ ἴδρυση συλλόγων καὶ περιοδικῶν μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου

(σ. 90), αποτελούσαν ερεθίσματα για την αναζήτηση και τής καππαδοκικής ταυτότητας. "Όμως οί Καππαδόκες ζούσαν μέσα στην 'Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου τὰ χρόνια ἐκεῖνα συνέβαιναν ἀξιοπρόσεκτα γεγονότα. 'Επί ἀρκετοῦς αἰῶνες ὑπῆρχε ἀδιαφορία σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ μέσα σὲ αὐτὴ τὴν αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία στὴν κορυφὴ τῆς εἶχε σουλτάνους γεννημένους ἀπὸ χριστιανὲς σκλάβες καὶ ἡ ὁποία διέθετε ἕνα πεζικό, τοὺς γενίτσαρους, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν μὴ Τούρκοι. 'Εκεῖνο ποὺ ἔδεν μαζί τὰ μέλη τῆς κυρίαρχης ἐθνότητος, ἦταν ἡ ἰσλαμικὴ θρησκεία. Κατὰ τὸν ΙΘ' ὄμως αἰῶνα οἱ 'Οθωμανοὶ διδάχθηκαν τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἀπὸ τὶς πολιτιστικὲς ἐπαφὲς τοὺς μὲ τὴν Γαλλία, οἱ ὁποῖες δὲν βασίζονταν μόνο στὶς capitulations ἀλλὰ καὶ στὶς ἐμπειρίες τῶν Τούρκων πολιτικῶν φυγάδων, τῶν αὐτοεξόριστων στὸ Παρίσι. 'Ετσι, ἐκτὸς ἀπὸ ὅλα τὰ γεγονότα ποὺ, σύμφωνα μὲ τοὺς συγγραφεῖς, σημάδωσαν τὴ δεκαετία τοῦ 1860 (σ. 24), σημειώνουμε καὶ τὴν πρώτη μνεία μιᾶς ὀθωμανικῆς ἐθνότητος (millet) ποὺ συνεπαγόταν μιὰ στροφὴ ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ στὴν τουρκικὴ ταυτότητα. Τὰ θέματα αὐτὰ ἔχουν μελετηθεῖ σὲ βάθος ἀπὸ τὸν N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Μόντρεαλ 1964, σσ. 313-318, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1961, σσ. 334-346. Θὰ ἦταν παράδοξο νὰ προτείνουμε πῶς οἱ μορφωμένοι τουρκόφωνοι Καππαδόκες ἀλλὰ καὶ γενικότερα οἱ τουρκομαθεῖς Ρωμιοὶ παρέμεναν ἀπληροφόρητοι σχετικὰ μὲ τὰ παραπάνω ρεύματα. 'Αντίθετα, θὰ ὑπέθετε κανεὶς μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα πῶς αὐτὰ θὰ τοὺς παρακίνησαν νὰ ἀναζητήσουν ζωηρότερα τὴ δική τους ταυτότητα. 'Οπωσδήποτε ἡ λακωνικὴ ἀναφορὰ (σσ. 23, 31) τῶν μεταρρυθμίσεων (tanzimat), ποὺ μάλιστα δὲν συνοδεύεται ἀπὸ καμία ἀπολύτως ἐπεξηγήση ἢ βιβλιογραφικὴ παραπομπή, δὲν φωτίζει τὸ θέμα. Θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἀσχετὴ ἐπειδὴ οἱ μεταρρυθμίσεις διατάχθηκαν ἀπὸ τὴ σουλτανικὴ ἐξουσία ἐνῶ οἱ ἐθνικὲς θεωρίες ξεκίνησαν ἀπὸ διανοοῦμενους (ἢ καὶ ἀπλοὺς κουλτουριάρηδες), οἱ ὁποῖοι στὴν πλειονότητά τους ἀνήκαν στὴν ἀντιπολίτευση.

"'Ας ἐπαναληφθεῖ κι ἐδῶ ὁ κοινὸς τόπος ὅτι μία μελέτη πρέπει νὰ κρίνεται κυρίως μὲ βάση τοὺς στόχους τοὺς ὁποῖους ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἔθεσε δταν ἄρχισε νὰ τὴν γράφει. Στὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ βιβλίου διαβάζουμε πῶς τὴν ἐνασχόληση τῶν συγγραφέων μὲ τὴν προφορικὴ παράδοση τῶν ὀρθόδοξων τῆς Καππαδοκίας ὑπεργρέυσε πρῶτα ἢ ἔλλειψη μιᾶς συστηματικῆς μελέτης γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἀκριτικοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὰ ἰσλαμικὰ ἔπη καὶ μυθιστορήματα (Σαγίντ Μπατάλ, Κιόρογλου κ.ἄ.)· κατόπιν ἢ ἀνυπαρξία ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὰ τραγούδια τῶν τουρκόφωνων ὀρθόδοξων τῆς 'Ανατολῆς καὶ τὴν κυκλοφορία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κιόρογλου, 'Ασικ Καρίπ. 'Ο ἀναγνώστης, ποὺ νομίζει πῶς θὰ συζητηθοῦν, τουλάχιστον, τὰ παραπάνω προβλήματα δὲν θὰ βρεῖ παρὰ τὰ ὅσα εἶπαν σχετικὰ ὁ Σάθας, ὁ Legrand, ὁ Πολίτης καὶ ὁ Λεβίδης (σσ. 58, 64). Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Κιόρογλου, τοῦ 'Ασικ Γκαρίπ καὶ τοῦ Σαχ 'Ισμαήλ, οἱ ὁποῖες ἀπαριθμοῦνται μὲ ἐπιμέλεια στὴν σ. 51, ὑποσ. 50, μαζί μὲ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα γνωστὸ ἄρθρο τοῦ Inalcik δὲν συμπληρῶνουν καθόλου τὸ κενὸ ποὺ παραμένει.

Θὰ ἦταν ἴσως χρήσιμο νὰ ἐνημερωθεῖ ὁ ἀναγνώστης, ὡς ἕνα σημεῖο τουλάχιστον, σχετικά μὲ τὰ παραπάνω κείμενα πού ἐντάσσονται σ' ἕναν ἄλλο κόσμο. Ὁ Κιόρογλου, π.χ., ἦταν ἱστορικό πρόσωπο. Μουσουλμάνος, πού κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα, ὅταν ὀλόκληρη ἡ Ἀνατολή κλονιζόταν ἀπὸ ἐπαναστάσεις μὲ ξεκάθαρα λαϊκὰ χαρακτηριστὰ (βλ. τὸ λῆμμα Kōrōghlu στὴν Encyclopaedia of Islam, 2η ἔκδοση, γραμμένο ἀπὸ τὸν Boratav καθὼς καὶ τὸ λῆμμα Djalali, Supplement, γραμμένο ἀπὸ τὸν Griswold). Ἀγανακτισμένος ἀπὸ τὴν καταπίεση τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας ξεσηκώθηκε γιὰ νὰ γίνει ἐπαναστᾶτης-ληστής, ἀντίστοιχος μὲ τοὺς δικούς μας κλέφτες. Τὸ ἔπος του τραγουδήθηκε ἀπὸ τουρκόφωνους πληθυσμούς, ἀκόμα κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Σὰχ Ἰσμαήλ, ὁ πέρσης μονάρχης πού ὄρισε τὸ ἰσλαμικὸ δόγμα τῆς Shia ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους του (1502), ἐντάσσεται ἐπίσης, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολῆς, σὲ ἐπαναστατικὸ κλίμα. Διάπυρος ἐχθρὸς τῶν Ὀθωμανῶν, πρὶν ἀρχίσει τὴν πολεμικὴ ἀναμέτρηση μαζί τους, ὄργάνωσε πυκνὲς ἀποστολὲς δερβίσηδων πού περιέτρεχαν τὴν Ἀνατολή μὲ σκοπὸ νὰ προσληφτοῦν τὸν λαὸ καὶ συνεπῶς νὰ τὸν στρέψουν ἐναντίον τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου. Ἐπέτυχε τὸ σκοπὸ του καθὼς ὁ λαός, καὶ εἰδικότερα οἱ νομάδες τῆς Ἀνατολῆς, ἦταν δυσσαρεστημένοι μὲ τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση κι ἐπαναστάτησαν. Εἶναι ἀπόλυτα φυσικὸ οἱ τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι πληθυσμοὶ νὰ συμμαρίζονταν τὴ γενικὴ δυσσαρεσκεία καὶ νὰ συμμετεῖχαν, μὲ τὴν ψυχὴ τους τουλάχιστον, στὴν ἐπαναστατικὴ ἀναταραχὴ. Καί, κατὰ συνέπεια, νὰ τραγουδήσαν, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους τουρκόφωνους πληθυσμούς, δηλαδή τοὺς μουσουλμάνους, τοὺς Ἀρμένηδες κ.ἄ., τὰ ἔπη πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν τελευταία. Συμπερασματικά, τὸ ἐρώτημα πού καταγράφεται στὴ σ. 53, ἂν δηλαδή τὰ ἄσματα ἀποτελοῦσαν ζῶσα προφορικὴ παράδοση ἢ διαδόθηκαν μὲσω τῶν λαϊκῶν ἐντύπων, θὰ μπορούσε νὰ πάρει τὴ λογικοφανὴ ἀπάντηση πὼς ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἦταν ζωντανὴ προφορικὴ παράδοση, πού ἴσως ἔχει τις ρίζες της στὸν ΙΣΤ' αἰώνα, τυπώθηκαν ἐπανειλημμένα κατὰ τὸν ΙΘ'.

Τελικὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ἕνα σοβαρὸ κενό, δηλαδή ἡ σιωπὴ σχετικά μὲ τὴν Ἀμερικὴ. Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα (σ. 68), ὡς τὸ 1860 ἡ Καπαδοκία εἶχε τραβήξει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καθὼς καὶ τῶν «εὐρωπαϊκῶν» γεωγράφων καὶ περιηγητῶν, καί, ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ καὶ πέρα, συγκέντρωσε τὴν προσοχὴ τῶν λογίων τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοῦ «ἔθνικοῦ κέντρου» ὥστε νὰ θεωρηθεῖ πιά μέρος τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ οἱ μισιονάριοι πού ἔστειλε τὸ American Board for Foreign Missions; καὶ τὸ ἀμερικάνικο σχολεῖο τοῦ Ταλάς; Ὁ πρόεδρος τῆς United Society of Christian Endeavor, ὅταν στὸ τέλος τοῦ ΙΘ' αἰώνα ἐπισκέφθηκε τὴν Καισάρεια, γοητεύθηκε ἀπὸ τὰ ἀμερικάνικα σπίτια πού βρῆκε στὴν πόλη καὶ θαύμασε τὸ ἔργο τῶν ἱεραποστόλων συμπατριωτῶν του, οἱ ὁποῖοι δροῦσαν ἐκεῖ πάνω ἀπὸ σαράντα χρόνια (βλ. F. E. Clark, *Our Journey around the World*, Hartford Conn. 1894, σ. 547-548).